Research Center

ڕەوشی ئابووری تورکیا لە سەردەمی ئاکپارتی؛ کاریگەری ژمارەکان لەسەر هەڵبژاردنی 14ی ئایار

11-05-2023

نووسەرەکان

مەحموود بابان

کورتە : لەماوەیەی دوو دەیەی ڕابردوودا و درووستر لە سەردەمی حکومڕانی ئاکپارتی لەڕووی ئابوورییەوە ڕەوشی ئابووری تورکیا دەکرێت بە دوو قۆناخەوە، بەشێوەیەک دەیەی یەکەمی بە سەردەمی زێڕین و زیادبوونی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی، گەشەی ئابووری، کەمبوونەوەی قەرزەکان، زیادبوونی داهاتی تاک دادەنرێت، بەڵام لە دەیەی دووەمدا و بەتایبەتیش لە 2013 و ئەم ساڵانەی دواییدا وردە وردە ڕەوشی ئابووری تورکیا شێوەیەکی دیکەی وەرگرت. بەهای لیرە دابەزی وهەڵئاوسان ڕێژەی نموونەیی تۆمارکرد بەجۆرێك کە لە 20 ساڵی ڕابردوودا وێنەی نەبووە.

بەرایی

ڕۆژی 14ی ئایار 2023 هەڵبژاردنی پەرلەمانی و سەرۆکایەتی تورکیا ئەنجامدەدرێت کە سەرکەوتنی هەر یەک لەو دوو رکابەرە سەرەکییەکە، کاریگەری گەورە لەسەر رەوشی ئابووری تورکیا، بەتایبەتیش لە شەش مانگی یەکەم دادەنێت، چونکە روانگەیان تەواو جیاوازە لەبارەی ڕێژەی سووی بانکی و چۆنیەتی کەمکردنەوەی هەڵئاوسان.

لەماوەیەی دوو دەیەی رابردوودا و درووستر لە سەردەمی حکومڕانی ئاکپارتی لەڕووی ئابوورییەوە رەوشی ئابووری تورکیا دەکرێت بە دوو قۆناخەوە، بەشێوەیەک دەیەی یەکەمی بە سەردەمی زێڕین و زیادبوونی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی، گەشەی ئابووری، کەمبوونەوەی قەرزەکان، زیادبوونی داهاتی تاک دادەنرێت، بەڵام لە دەیەی دووەمدا و بەتایبەتیش لە 2013 و ئەم ساڵانەی دواییدا وردە وردە رەوشی ئابووری تورکیا شێوەیەکی دیکەی وەرگرت. بەهای لیرە دابەزی وهەڵئاوسان ڕێژەی نموونەیی تۆمارکرد بەجۆرێك کە لە 20 ساڵی رابردوودا وێنەی نەبووە.

تورکیا 19مین گەورە ئابووری جیهان و ئەندامی جی 20 و OECD یە، لە نێوان 2006 بۆ 2017دا [داهاتی ڕۆژانەی تاک] (چینی مامناوەند) لە 6.85 دۆلار بەرزبووە بۆ 9.8 دۆلار لە رۆژێکدا زیادی کردووە. چاوەڕواندەکرێت ئەمساڵ گەشەی ئابووری 2.7% بێت، ئەویش بە بەراورد بە ساڵی رابردوو کە 2.9% بووە، دابەزیووە. هەروەها داهاتی نیوخۆیی بۆ هەر تاکێک بەڕێژەی 46% و بەرهەمهێنان بەرێژەی 30% کەمترە لە وڵاتە باشەکانی نێو OECD.

خاڵێکی دیکەی سەرنجڕاکیش، کە رەوشی ئابووری لە تورکیا سەختر کردووە و چاوەڕواندەکرێت کاریگەری لەسەر هەڵبژاردنەکان هەبێت، پەیوەستە بە زەویلەرزەکەی شوباتی 2023وە، کە بەپێی [بانکی جیهانی] ڕووداوەکە کاریگەری لەسەر 11 پارێزگا هەبووە. واتە ڕێژەی 16.4% دانیشتوانی تورکیا بەهۆی زەمین لەرزەکەوە زیانی 34.2 ملیار دۆلار بەرکەوتووە، کە بۆ بونیاتنانەوەی پێویستی بە دوو هێندە هەیە.

لەڕاستیدا، ئامارە ئابوورییەکانیش لەبارەی تورکیاوە جیاوازە، تەنانەت لەنێو دامەزراوە گەورەکانی وەک OECD، بانکی جیهانی و سندقی نەختینەی نێودەوڵەتی IMF، ئەمە جگە لەجیاوازیی ئەم داتایانەی لەگەڵ ئامارەکانی دامەزراوەکانی وەک [تورکش ستاتیک] . بۆ نموونە یەکێک لە بنەما سەرەکییەکان پێوانی یاخود خوێندنەوەی رەوشی ئابووری وڵاتێک گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP یە، کە لەمەدا بەپێی بانکی جیهانی تورکیا خاوەنی 906 ملیار دۆلارە، بەپێی IMF تورکیا خاوەنی 1.03 تریلیۆن و بەپێی OECDیش 1.2 تریلیۆن دۆلارە.

لەم راپۆرتەدا بە پشت بەستن بە داتاکانی بانکی جیهانی، IMF و بەتایبەتیش OECD ئەگەر درووست بێت، گەنگەشەی رەوشی ئابووری تورکیا لەماوەی دوودەیەی رابردوودا لەڕووە جیاوازەکانەوە دەکەین، چونکە یەکێک لە مژارە سەرەکییەکانی ئەم هەڵبژاردنە پرسی ئابووری و رەوشی ئابووری تورکیایە، کە چاوەڕواندەکرێت رەوشی ئابووری وەک دوو دەیە لەمەوبەر گۆڕانکاری بهێنێتە ئاراوە، چونکە ڕێژەی هەڵئاوسان و دابەزینی بەهای لیرەوە بەشێوەیەکە کە توانای کڕینی خەڵکی بۆ پێداویستییەکانی رۆژانە کەمکردووەتەوە، هەندێک لە ئامارەکان ئاماژە بەوە دەکەن ئێستا لە تورکیا لە سێ کەس یەک کەسیان ناتوانن پێداویستییەکانی رۆژانەیان دابین بکەن، چونکە لە 2013 بەهای 1 دۆلار، 2 لیرە بووە، بەڵام ئێستا بەهای 1 دۆلار گەیشتووەتە 20 لیرە!

نیشاندەرە ئابوورییەکان؛ گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP و داهاتی تاک لە تورکیا

گەشەی بەرهەمی نێوخۆیی GDP پێوانەیەکی ستانداردە کە لەڕێگەیەوە بەهای بەرهەمهێنانی کاڵا و پێشکێشکردنی خزمەتگوزاری لە وڵاتیکدا بۆ ماوەیەکی دیاریکراو هەژمار دەکات، ئەم پێوەرە گوزارشت لە باشی و خراپی رەوشی ئابووری وڵاتەکە دەکات، چونکە بەرزی ڕێژەی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی بەواتای جوڵەی ئابووری، زیادبوونی داهاتی وڵات و تاک دێت. لەماوەی دوودەیەی رابردوودا گەشەی ئابووری تورکیا هەڵبەز و دابەزێکی زۆری بەخۆوە بینیوە، بەشێوەیەک لەساڵانی 2004، 2011 و 2021دا سێ ڕێژەی پیوانەیی تۆمارکردووە وەکو لە گرافیکی یەکەمدا هاتووە.

لەڕاستیدا، بەپێی ئامارەکان سەرەڕای خراپی گەشەی ئابووری تورکیا لەساڵانی 2008 و 2009دا، تورکیا یەکێک بووە لەو وڵاتانەی قەیرانی دارایی جیهانی بەشێوەیەکی باشتر لە وڵاتانی دیکەی جیهان بەڕێکرد. چاوەڕواندەکرێت لە ئەمساڵیشدا گەشەی ئابووری تورکیا ڕوو لە دابەزین بێت، بەڵام 2024دا بەرێژەی نزیکەی 1% زیاتر گەشە بکات، هەرچەندە هەموو چاوەکان لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکانن.

گرافیک 1 نیشاندەری ڕێژەی گەشەی ئابووری تورکیا لە 2024-2002

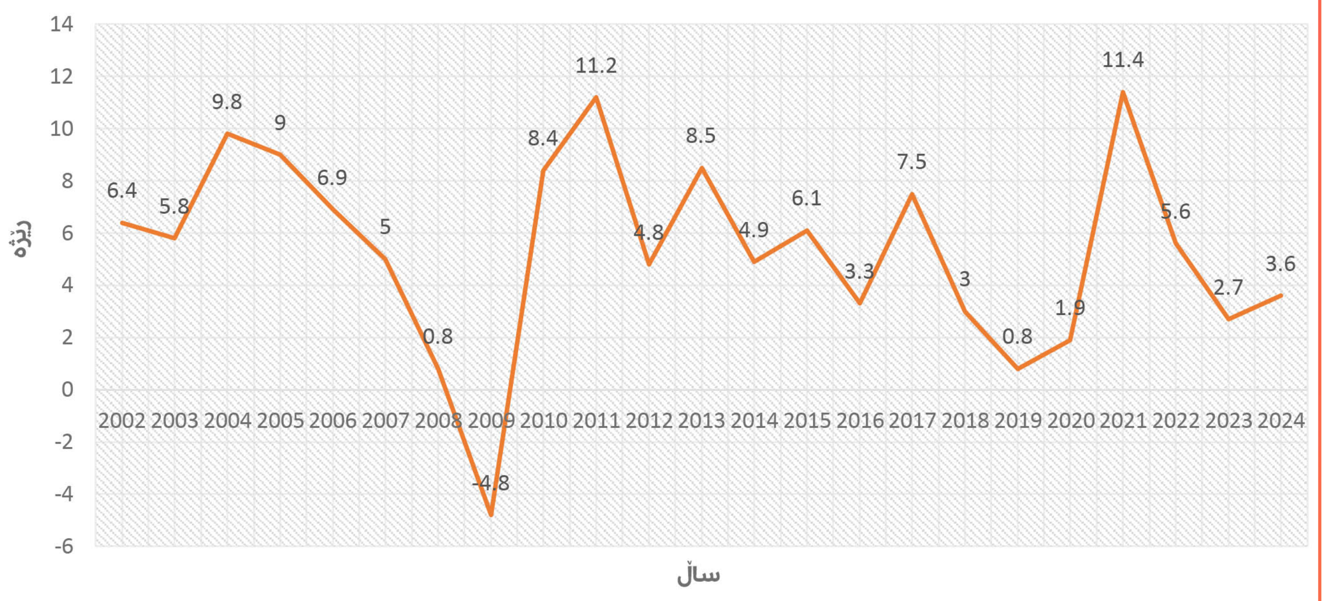

سەرچاوە: داتاکانی OECD و IMF

لەڕووی کۆبوونەوەی گەشەی بەرهەمی نێوخۆیی تورکیا، لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا قەبارەی ئابووری تورکیا دوو هێندە بووە وەکو لە گرافیکی دووەمدا هاتووە، بەشێوەیەک بەپێی داتاکانی IMF وOECD کۆی بەرهەمی نیوخۆیی تورکیا لە 2022دا گەیشتووەتە 1.1 تریلیۆن دۆلار، لەکاتێکدا لە 2002دا تەنیا 416 ملیار دۆلار بووە، ئەم گەشەکردنەی ئابووری لە دوو دەیەی رابردوودا ساڵ بە ساڵ جیاواز بووە بەشێوەیەک لە 2017وە کەمترین زیادبوون روویداوە یاخود بەردەوام نەبووە.

گرافیک 2 نیشاندەری کۆی قەبارەی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی تورکیا GDP لە 2002- 2024

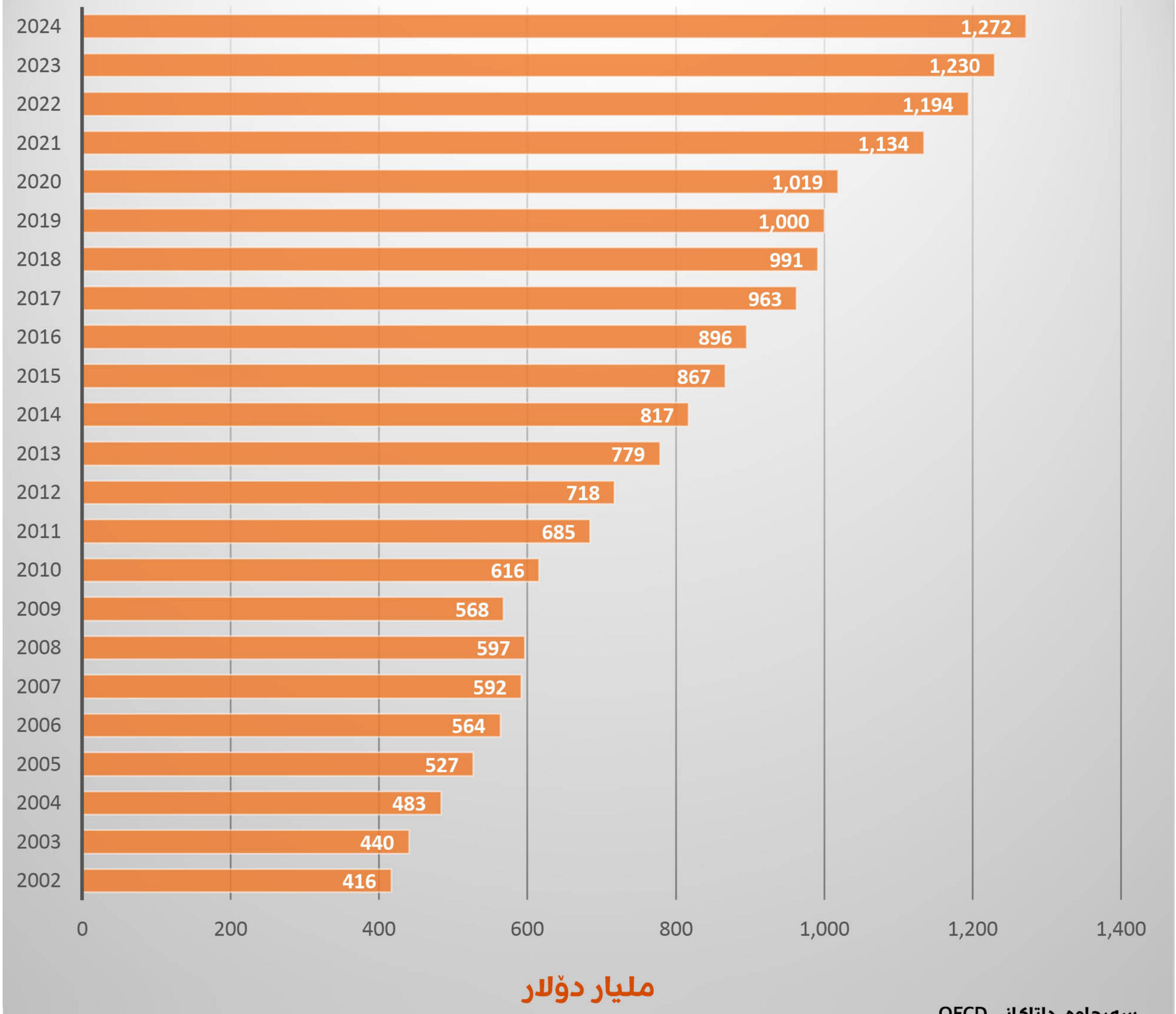

سەرچاوە، داتاکانی OECD

تێبینی، 2023 و 2024 پێشبینیکراوی داتا بەپیسی OECD

زیادبوونی گەشەی بەرهەمی نێوخۆیی بەواتای زیادبوونی داهاتی تاک یاخود دەستکەوتنی داهات لە بەرهەمهێنانەوەیە و، بەپێی داتا کۆکراوەکان لە 2002وە تاوەکو 2008 داهاتی تاک لەکۆی گشتی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی روو لە بەرزبووەنەوە بووە تاوەکو گەیشتووەتە سەروو 10 هەزار دۆلار. هەروەها لەدوای ساڵانی قەیرانی دارایی جیهان لەماوەی 2009-2013دا جارێکی دیکە روو لە بەرزبوونەوە بووە وەکو لە گرافیکی سێیەمدا هاتووە، بەڵام لە 2013 بۆ 2020 روو لە دابەزین بووە، گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی بۆ هەر تاکێک لە سەروو 12 هەزار دۆلارەوە بۆ 8 هەزار دۆلار دابەزیووە.

بەگشتی بەپێی ئامارە بەردەستەکان گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی بۆ هەر تاکێک لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا چوار هێندە زیادیکردووە، واتە لە 2002دا نزیکەی 3 هەزار دۆلار بووە، بەڵام لە 2023 دەگاتە نزیکەی 12 هەزار دۆلار. هەروەها، چاوەڕواندەکرێت لەساڵانی داهاتوودا بگاتە سەروو 13 هەزار دۆلار.

گرافیک 3 گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی بۆ هەر تاکێک لە 2002 بۆ 2024

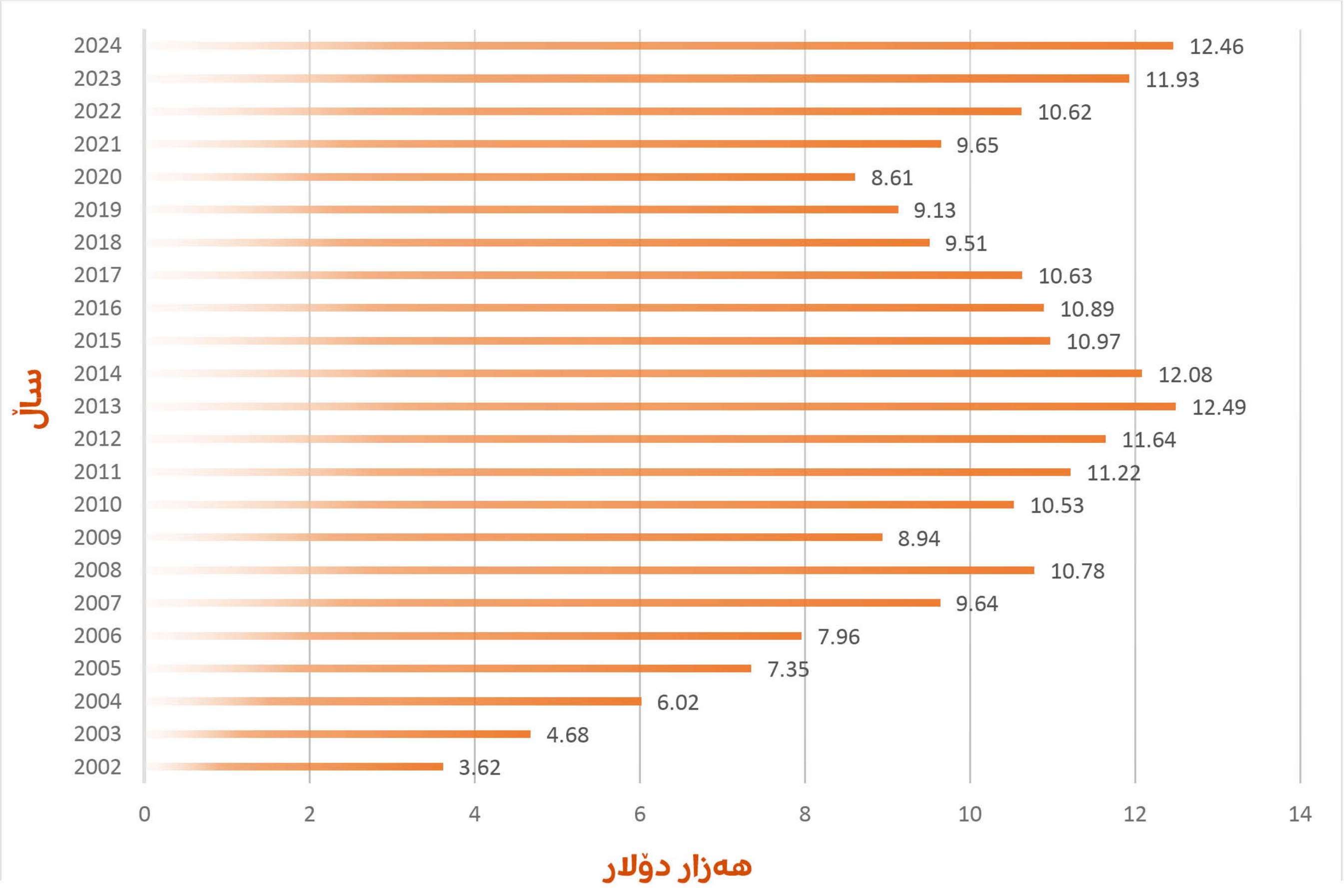

سەرچاوە، داتاکانی IMF

تێبینی، 2023 و 2024 پێشبینیکراوی داتا بەپیسی OECD

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی رابردوو؛ خەرجییەکان و رێژەی قەرزی حکومەت

خەرجییەکانی حکومەتی تورکیا لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا دوو هێندە و، تەنانەت سێ هێندەش بووە، بۆ نموونە لە 2002دا کۆی خەرجییەکان 151 ملیار لیرە بووە، بەڵام لە 2017دا دەگاتە 457 ملیار لیرە. لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا تاوەکو 2020 بەگشتی ئاراستەی خەرجییەکان روو لە بەرزبوونەوە بووە، وەکو لە گرافیکی 4دا هاتووە.

گرافیک 4 نیشاندەری خەرجییەکانی حکومەتی تورکیا لە 2002 بۆ2024 بە لیرە

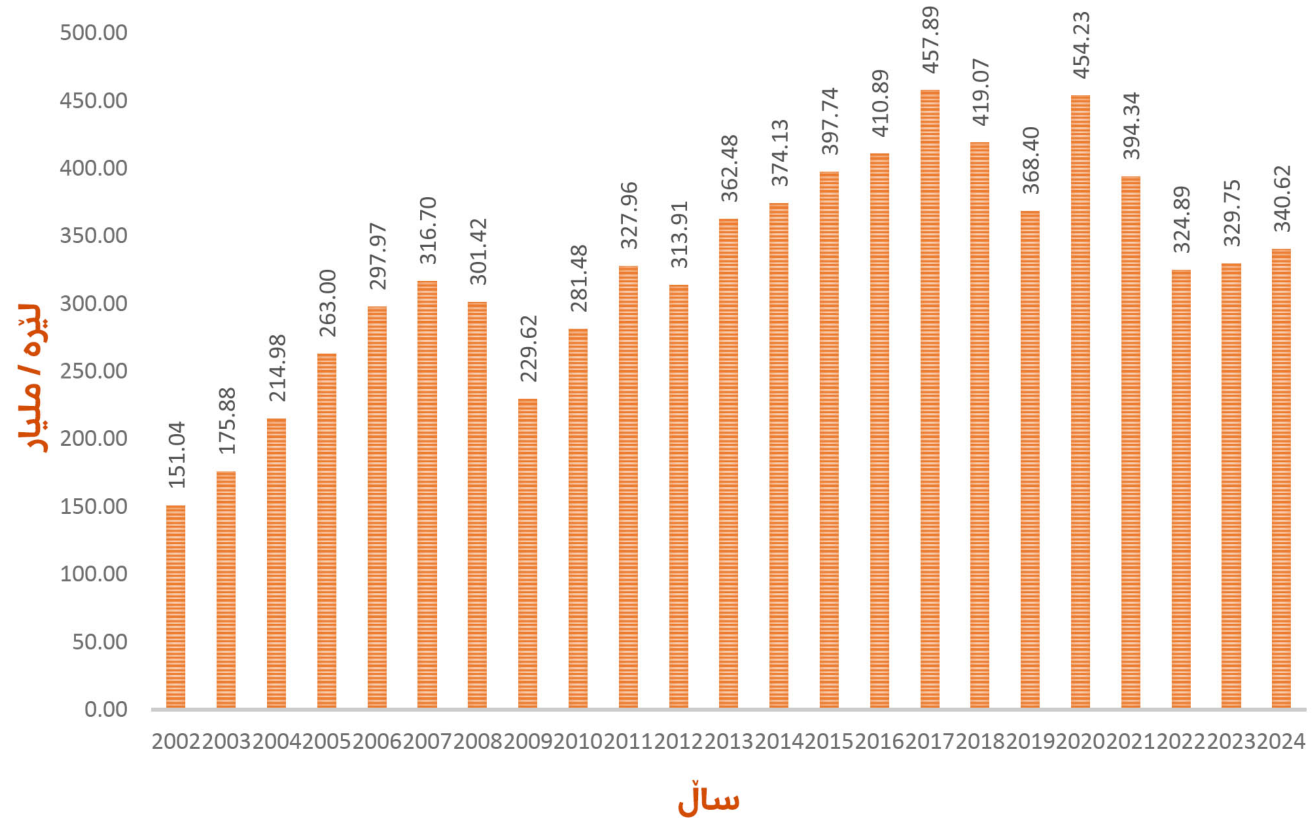

سەرچاوە: داتاکانی بانکی جیهانی و داتابەیسی OECD

تێبینی، ساڵانی 2023 و 2024 لەلایەن OECD پێشبینیکراوە

لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا قەرزەکانی تورکیا بەرێژەی 40% دابەزیووە، واتە لەساڵی 2002دا رێژەی قەرز بۆ کۆی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی تورکیا 71.5% بووە، بەڵام لە 2022دا رێژەکە دابەزیووە بۆ 31.2% وەکو لە گرافیکی 5دا هاتووە.

لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا ئاڕاستەی کەمکردنەوەی قەرزەکان هەبووە تاوەکو ساڵی 2019، بەڵام لەو سالەوە دیسان قەرزەکان روویان لە بەرزبوونەوە کردووە، بەگشتیش لە چارەکی سێیەمی 2022دا قەرزەکانی تورکیا گەیشتووەتە 442 ملیار دۆلار، لەکاتێکدا لە چارەکی سێیەمی 2019 416 ملیار دۆلار بووە.

گرافیک 5 ڕێژەی قەرزەکانی تورکیا بۆ کۆی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP لە 2002 بۆ 2024

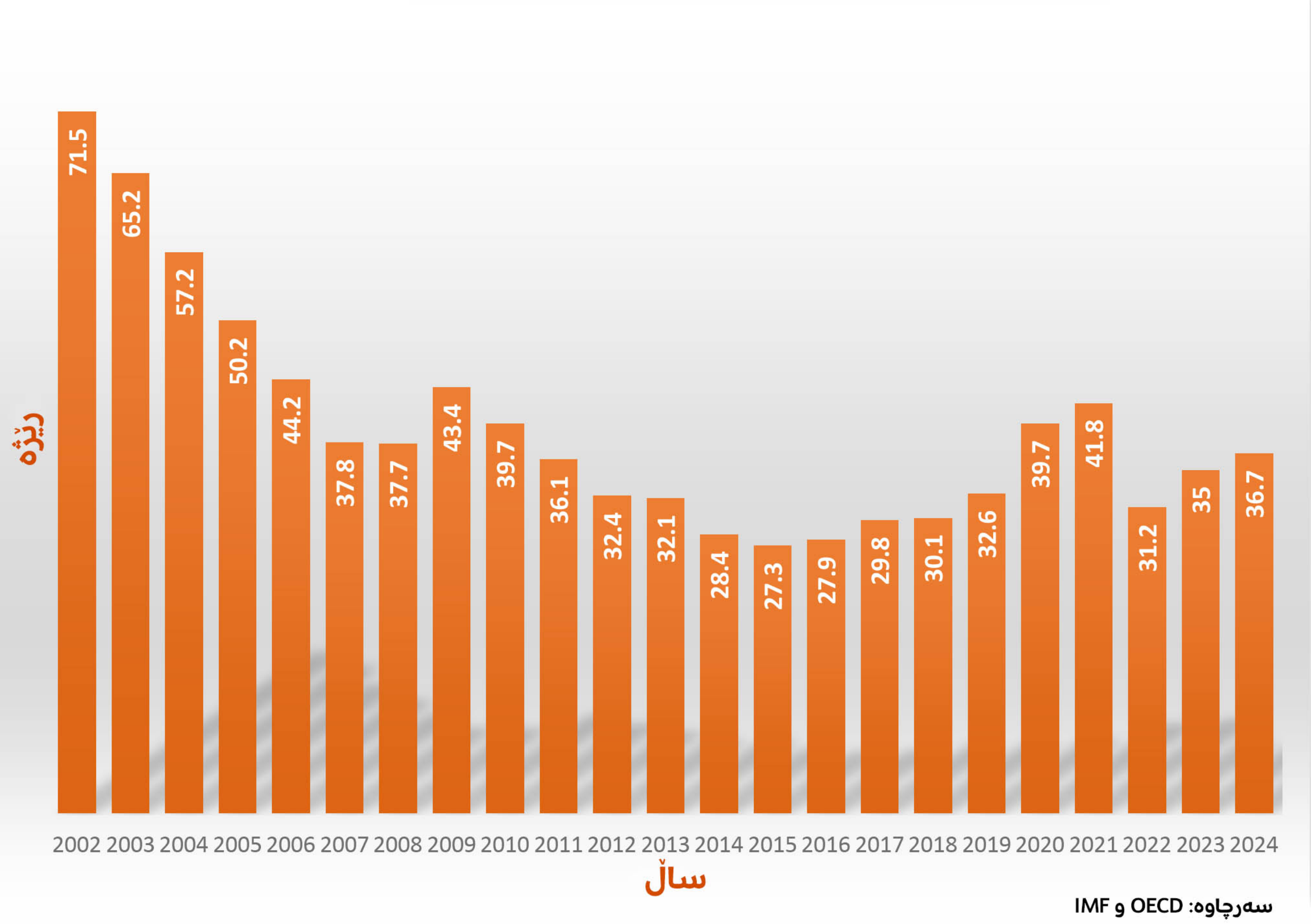

سەرچاوە: OECD و IMF

نیشانـدەرە ئابوورییەکـانی دوو دەیـەی رابـردوو؛ هـاوردە و هەنـاردەکردنی کاڵـا و خزمەتگوزاری بازرگانی

لەڕووی ڕێزبەندی وڵاتانی هەناردەکار و هاوردەکار، تورکیا 28مین وڵاتی هەناردەکارە لەکۆی وڵاتانی هەناردەکار، لە بەرامبەردا 26مین وڵـاتانی هەناردەکـاری گرتـووە. لەمـاوەی دوو دەیـەی رابـردوودا قەبـارەی هـاوردەکردنی کاڵـا و خزمەتگـوزاری لـە 90 ملیـار دۆلارەوە بەرزبووەتەوە بۆ 265 ملیار دۆلار، بەڵام قەبارەی هەناردەکاری کاڵا و خزمەتگوزاری بۆ دەرەوەی خۆی لە 93 ملیار گەیاندووە 319 ملیار دۆلار، واتە 53 ملیار هەناردەکردنی زیاتربووە لە هاوردەکردن.

لەساڵی 2021دا کاڵا و خزمەتگوزارییەکان کە تورکیا هەناردەی دەرەوەی خۆی کردووە، بەشێوەیەکە کە بە بەهای 10 ملیار ئۆتۆمبیل، 6.8 ملیـار جوانکـاری (زێـر و ئەڵمـاس، زیـو هتـد)، بەرهـەمی نـەوتی پاڵفـەتکراو (refined Petroleum) . هـەروەهـا لـەڕووی وڵـاتـانەوە، لەرێزبەنـدی یەکەمـدا ئەڵمانیـا بـە بەهـای 19.8 ملیـار دۆلار، بەدوایـدا ئەمریکـا بـە بەهـای 14.8 ملیـار دۆلار،. هەروەهـا لـەڕووی هاوردەکردنەوە، بەرهەمە نەوتییەکان بە بەهای 10.8 ملیار ڕێزبەندی یەکەمی گرتووە، بەدوایدا ئاسنی سکراپ بە بەهای 10.3 ملیار، هاوردەکردنی ئۆتۆمبیل بە بەهای 6.9 ملیار و گاز بە بەهای 6.8 ملیار دۆلار بووە، ئەو وڵاتانەشی لەرێزبەندییەکەدا بۆ هاوردەکردن لەپێشەوەن، بە پلەی یەکەم چین بە بەهای 31.6 ملیار دۆلار، ئینجا ئەڵمانیا بە بەهای 24.2 ملیار و بەدوایدا رووسیا بە بەهای 20.1 ملیار دۆلار.

خشتەی 1 رنیشاندەری هاوردەکردن و هەناردەکردنی کاڵا و خزمەتگوزاری تورکیا لە 2002-2024

ساڵ	بازرگانی کاڵا و خزمەتگوزاری (هاوردەکردن) / ملیار دۆلار	بازرگانی کاڵا و خزمەتگوزاری (هەناردەکردن) / ملیار دۆلار	جیاوازی هاوردەکردن - هەناردەکردنی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان /ملیار دۆلار
2002	90.79	93.79	3.01
2003	111.89	101.02	-10.87
2004	135.65	113.31	-22.34
2005	152.12	122.75	-29.37
2006	163.13	129.75	-33.38
2007	178.86	138.81	-40.06
2008	173.93	144.20	-29.73
2009	148.43	138.98	-9.44
2010	177.17	141.37	-35.80
2011	203.70	159.64	-44.06
2012	204.96	182.78	-22.18
2013	227.35	191.80	-35.55
2014	228.03	205.38	-22.65
2015	229.54	212.03	-17.51
2016	236.41	208.33	-28.08
2017	261.56	234.19	-27.37
2018	245.39	254.83	9.44
2019	233.01	265.59	32.57
2020	248.64	227.45	-21.19
2021	254.57	284.07	29.51
2022	265.47	319.02	53.55
2023	278.08	332.96	54.88
2024	288.13	347.07	58.95

سەرچاوە: OECD

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی رابردوو؛ کۆکردنەوەی باجی گشتی و باج لە داهاتی تاک

کۆکردنەوەی باج Tax یەک لەسەر پێنجی کۆی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDPی تورکیا پێکدەهێنێت، بەپێی داتاکانی OECD لەماوەی دوو دەیـەی رابـردوودا کۆکردنـەوەی بـاج کـەمیکردووە، بەشێـوەیەک لـە 2002دا رێـژەی 23.8% پێکهێنـاوە، بەڵـام لـە 2022دا رێژەکـە دابەزیـووە بـۆ 22.8%، واتـە بەرێـژەی 1% کـەمیکردووە، ئەمـە لەکاتێکـدا لـە هەمـان مـاوەدا گەشـەی بەرهـەمی نیـوخۆ دوو هێنـدە زیادیکردووە.

لەماوەی ئەم دوو دەیەدا نزمترین ڕێژەی کۆکردنەوەی باج لە 2007دایە کە تەنیا 22.9% بووە، بەڵام لە 2011دا بەرزبووەتەوە بۆ 25.7% وەکو لە گرافیکی 6دا هاتووە.

گرافیک 6 ڕێژەی بەشداریی باج لە کۆی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP لە 2002-2022

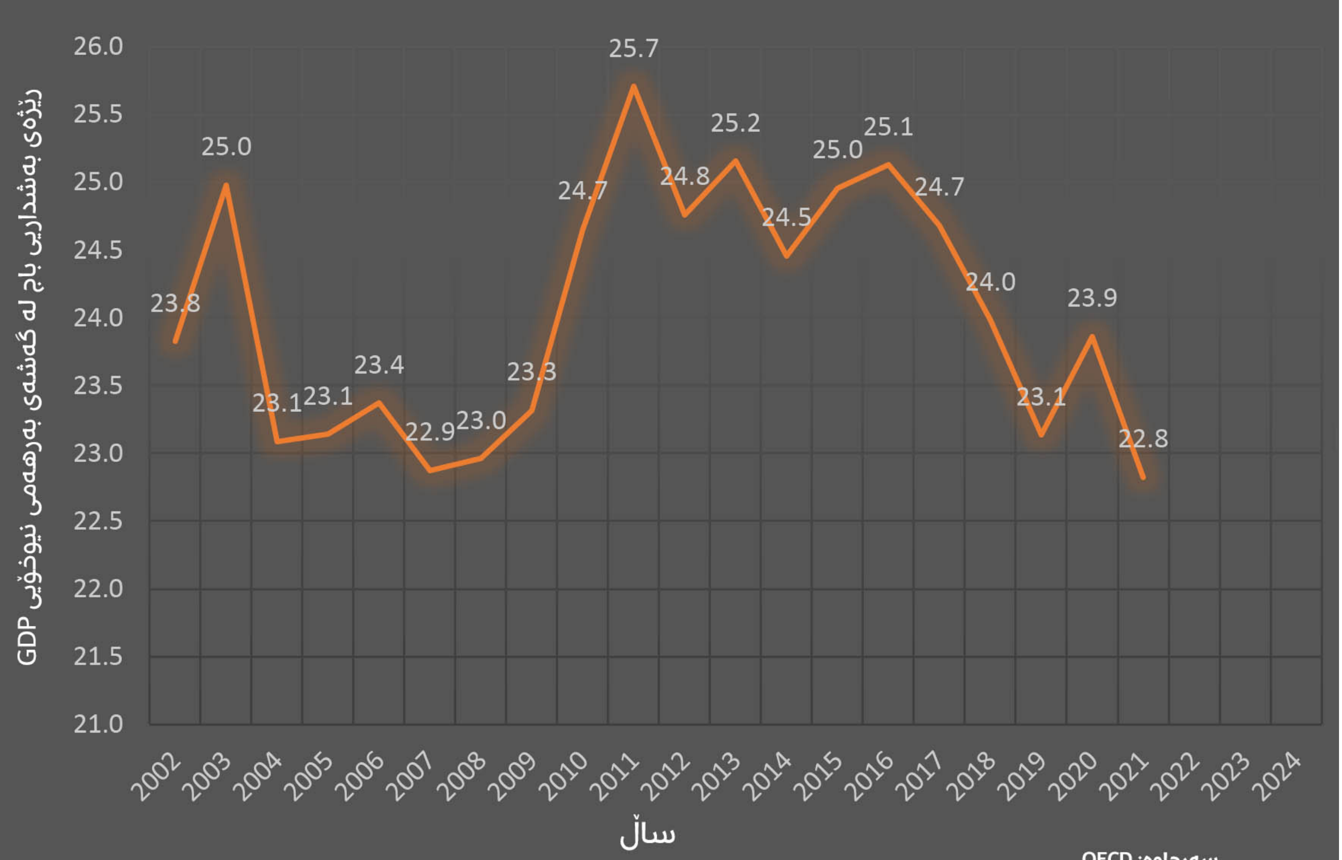

سەرچاوە: OECD

خاڵێکی دیکەی پەیوەست بە باجەوە، کۆکردنەوەی باج لە داهاتی تاکەکەسی، کە لەماوەی رابردوودا سەرەڕای زیادبوونی داهاتی تاک لە تورکیا، بەڵام کۆکردنەوەی باج کەمیکردووە، بەشێوەیەک لە2002دا رێژەی 4.2% گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP لە باجی داهاتی تاکەوە سەرچاوی گرتووە، بەڵام لە 2022دا کەمبووەتەوە بۆ 3.03% وەکو لە گرافیکی 7دا هاتووە.

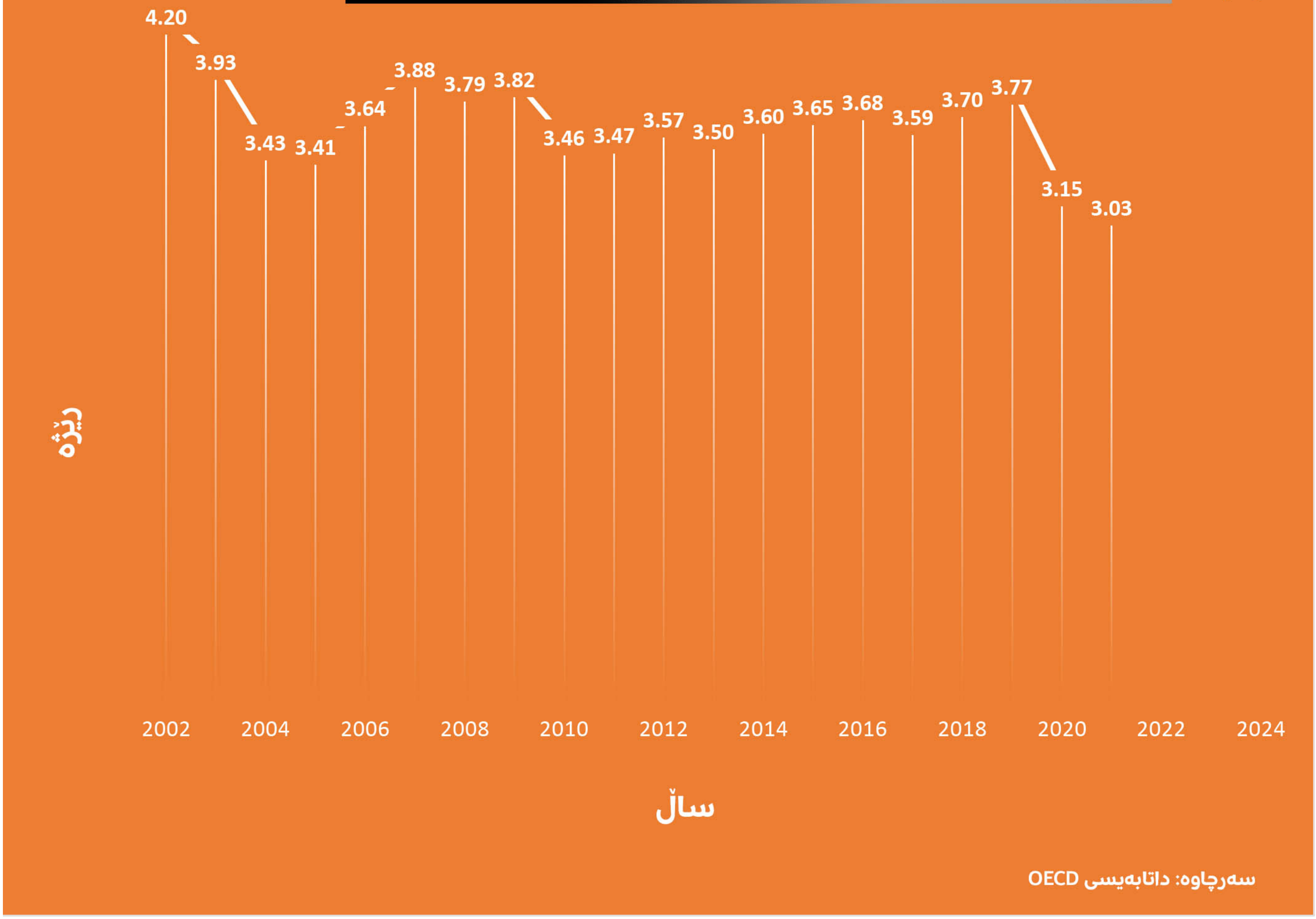

گرافیک 7 رێژەی باجی تاکەکەس لە گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP لە 2002-2022

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی رابردوو؛ رێژەی هەڵئاوسان و بەهای لیرە بەرامبەر دۆلار

مانەوەی بەرزی رێژەی هەڵئاوسان و دابەزینی بەهای لیرە بەرامبەر دۆلار وایکرد رۆژی 10ی ئایار 2023 سەرۆککۆمار تورکیا تەنیا پێنج رۆژ بەر لە دەنگدان مووچەی دەیان هەزار کەس بەرێژەی 45% بەرزبکاتەوە، کە بڕیارەکەش کاریگەری لەسەر 700 هەزار کارمەندی کەرتی گشتی دەبێت.

ساڵی رابردوو رێژەی هەڵئاوسان گەیشتە 72%، کە ئەمەش بەشێوەیەک لە دوو دەیەی رابردوودا نەبینراوە، لەکاتێکدا بەگوێرەی داتاکانی OECD رێژەی هەڵئاوسان لە ئەمساڵدا دادەبەزێت بۆ 45%، وەکو لە ئامارەکانی مانگی نیسان 2023دا دەردەکەوێت دابەزیووە بۆ 43.6%. بەرزی رێژەی هەڵئاوسان توانای کڕینی لە تورکیا کەمکردووەتەوە، بەشێوەیەک بەپێی راپۆرتێکی سەنتەری لیکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی یونیلەمی تورکی لە سێ کەس زیاتر لە دوو کەسیان رووبەڕووی سەختی و قورسی توانای کڕینی خۆراک و دابینکردنی کرێی بوونەتەوە

هەروەها، بەڵێنی دوو رکابەرە سەرەکییەکەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی کۆماری تورکیا بۆ دابەزینی هەڵئاوسان پەیڕەوکردنی سیاسەتی چاودێری ئابووری و رێژەی سووی بانکی، بەشێوەیەک کەمال کلچدارئوغلو پێشنیازی بەرزکردنەوەی رێژەی سووی بانکی دەکات، لە بەرامبەردا ئەردۆغان دڵنیایی لە دابەزینی رێژەی هەڵئاوسان و گەڕانەوە بۆ سیاسەتی ئابووریٔ ئۆرسۆدۆکسی دەدات، کە ئێستا مژارێکی

سەرەکی لە تورکیا.

گرافیک 8 ڕێژەی هەڵئاوسان لە تورکیا لە 2002 بۆ 2024

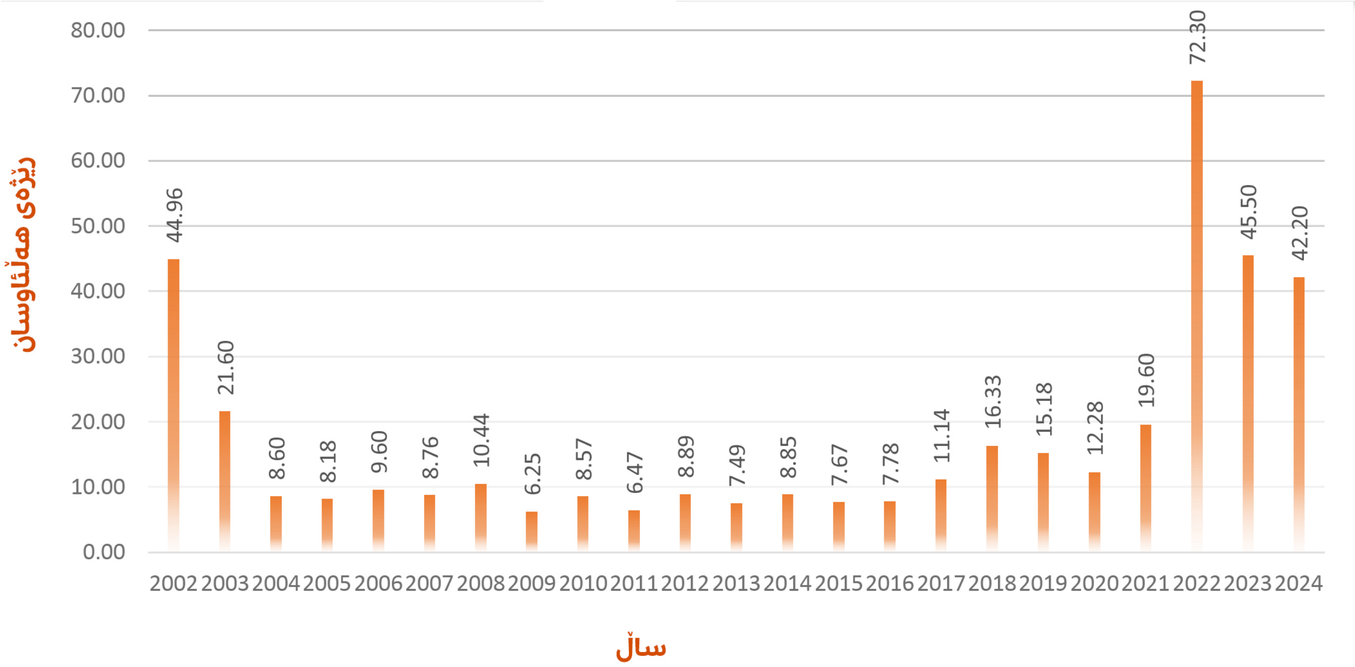

سەرچاوە: داتابەیسی OECD

بەرزبوونەوەی ڕێژەی هەڵئاوسان بەتەنیا بەرزی نرخی کاڵا و خزمەتگوزارییەکان ناگرێتەوە، بەڵکو بەمانای دابەزینی بەهای دراویش دێت، لەماوەی دوو دەیەی ڕابردوودا جیاوازییەکی گەورە لە بەهای لیرە بەرامبەر بە دۆلار هەبووە، بەشێوەیەک لەنیوەی یەکەمدا بەجێگری و یەک ژمارەی ماوەتەوە و یەک دۆلار بە 1.5 بۆ 1.9 لیرە بووە، بەڵام لە 2013وە ئاڕاستەی دابەزینی بەهای لیرە بەرامبەر بە دۆلار بەشێوەیەک بووە ساڵ بە ساڵ زیاتر دابەزیووە، تاوەکو 2022 بەهای یەک دۆلار گەیشتووەتە 16 لیرە و چاوەڕواندەکرێت زیاتریش بێتە خوارەوە و لەساڵانی داهاتوودا یەک دۆلار بگاتە سەروو 18 لیرە وەکو لە گرافیکی 9دا هاتووە.

گرافیک 9 بەهای یەک دۆلار بەرامبەر بە لیرە لە 2002-2024

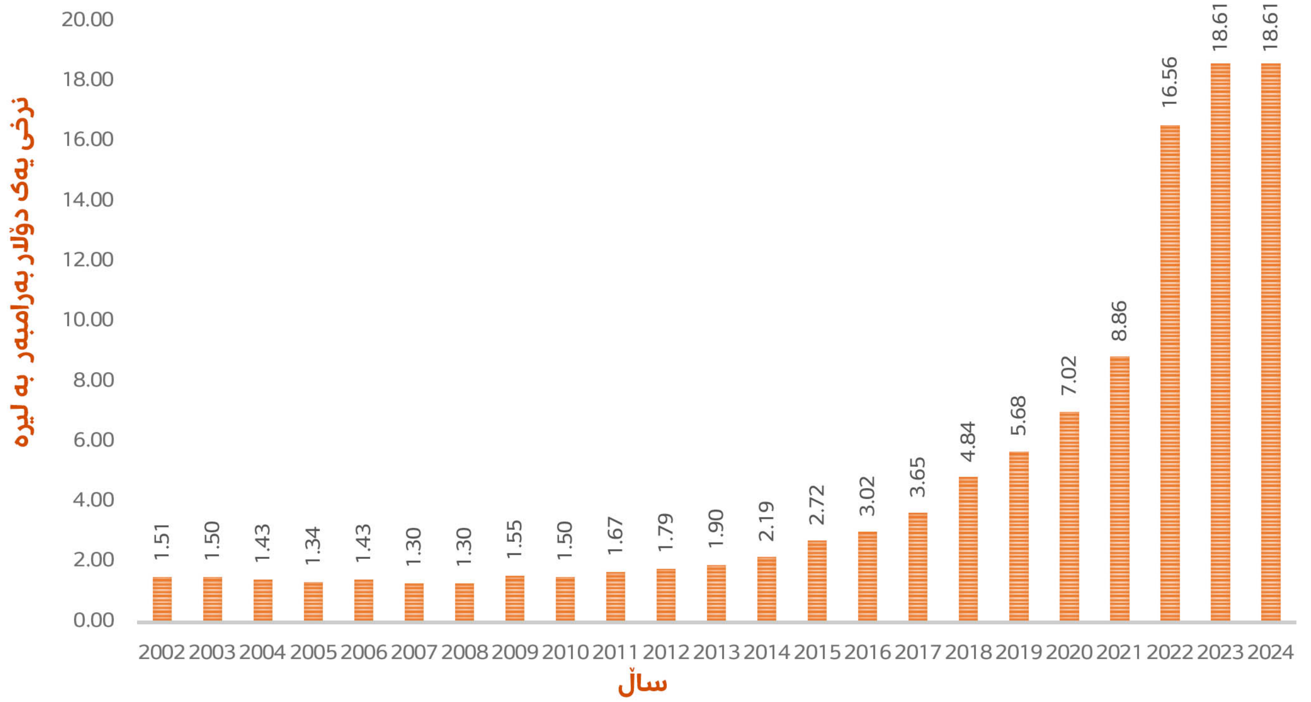

سەرچاوە: داتابەیسی OECD

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی رابردوو؛ ژمارەی دانیشتوان، ڕێژەی دانیشتوانی گەنج و ڕێژەی تەمەنی کار

لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا ژمارەی دانیشتوانی تورکیا لە 66 ملیۆن کەسەوە بووەتەوە 84 ملیۆن کەس، بەشێوەیەک کەوا بەردەوام ژمارەی لە دایکبوونی منداڵ روو لە دابەزین بووە. خاڵێکی سەرنجڕاکیش لە ئامارەکانی دانیشتوانی تورکیاوە، پەیوەست بەڕێژەی دانیشتوانی گەنج و ڕێژەی دانیشتوانی تەمەنی کار لەکۆی دانیشتوانی تورکیا وەکو لە خشتەی 2دا هاتووە، لە 2002دا کاتێک کۆی دانیشتوان 66 ملیۆن کەس بووە، ڕێژەی 28% واتە نزیکەی لە سێ کەس یەکێکیان گەنج بووە، بەڵام لە 2021دا کە دەگاتە 84 ملیۆن کەس گەنجان تەنیا ڕێژەی 22.6%، واتە لە پێنج کەس لە دانیشتوانی تورکیا یەکێکیان گەنجە.

هەروەها، لەڕووی رەگەزییەوە، هاوسەنگیک لەنیو دانیشتوانی تورکیا هەیە، هەرچەندە ژمارەی رەگەزی نێر زیاترە لە مێ وەکو لە خوارەوە هاتووە. لەڕوویەکی دیکەوە، هێزی کار یاخود ڕێژەی تەمەنی کار لەنێو دانیشتوانی تورکیا سەرەڕای زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان بەڕێژەی 27%، بەڕێژەی 3.1% زیادیکردووە وەکو لە خشتەی 2دا هاتووە.

خشتەی 2 ژمارەی دانیشتوانی تورکیا، ڕێژەی گەنج و تەمەنی کار لە -2002

ساڵ	رەگەزی نێر (ملیۆن)	رەگەزی مێ (ملیۆن)	کۆی گشتی دانیشتوان	ڕێژەی دانیشتوانی گەنج	ڕێژەی دانیشتوانی تەمەنی کار
2002	33.05	32.956	66.0025	28.62	**64.69**
2003	33.45	33.347	66.7946	28.14	**65.18**
2004	33.85	33.745	67.5987	27.68	**65.63**
2005	34.28	34.159	68.4354	27.24	**66.03**
2006	34.71	34.585	69.2953	26.84	**66.38**
2007	35.15	35.012	70.1581	26.47	**66.67**
2008	35.64	35.413	71.0517	26.34	**66.70**
2009	36.18	35.857	72.0392	26.13	**66.95**
2010	36.75	36.389	73.1422	25.80	**67.09**
2011	37.29	36.936	74.2236	25.44	**67.27**
2012	37.74	37.431	75.1758	25.10	**67.47**
2013	38.21	37.933	76.1476	24.76	**67.64**
2014	38.73	38.453	77.1819	24.43	**67.74**
2015	39.25	38.971	78.2185	24.13	**67.76**
2016	39.78	39.501	79.2780	23.85	**67.86**
2017	40.29	40.023	80.3127	23.63	**67.93**
2018	40.84	40.570	81.4072	23.47	**67.88**
2019	41.43	41.149	82.5794	23.25	**67.83**
2020	41.82	41.566	83.3847	22.95	**67.75**
2021	42.17	41.975	84.1473	22.61	**67.77**

سەرچاوە: داتابەیسی OECD

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی رابردوو؛ هێزی کار، ئەوانەی کار دەکەن، رێژەی بێکاری

لە دوو دەیەی رابردوودا ژمارەی ئەوانەی هێزی کار لەنێو دانیشتوانی تورکیا پێکدەهێنن لە 21 ملیۆن کەس زیادیکردووە بۆ 35 ملیۆن کەس، بەڵام ژمارەی ئەوانەی کار دەکەن لە 18 ملیۆن گەیشتووەتە 31 ملیۆن کەس، واتە ژمارەی ئەوانەی لە تەمەنی هێزی کار بوون و کاریان نەکردووە زیادیکردووە لە 2 ملیۆن بۆ 3.5 ملیۆن، کەس. ئەمەش بەشێوەیەک کە کاریگەری لەسەر رێژەی بێکاری هەبووە.

خشتەی 3 ژمارەی هێزی کار و ئەوانەی کار دەکەن و جیاوازی نێوانیان لە 2002-2024

ساڵ	هێزی کار	کۆی گشتی ئەوانەی کار دەکەن	جیاوازی هێزی کار و ئەوانەی کار دەکەن
2002	21,036,019.822	18,981,995.341	**2,054,024.4812901**
2003	20,908,224.569	18,833,052.776	**2,075,171.7920189**
2004	21,252,305.235	19,193,446.362	**2,058,858.8725842**
2005	21,529,821.391	19,493,354.492	**2,036,466.8991367**
2006	21,789,172.932	19,829,872.465	**1,959,300.4671684**
2007	22,138,287.266	20,120,576.937	**2,017,710.3294722**
2008	22,740,045.774	20,469,935.945	**2,270,109.8292341**
2009	23,589,562.842	20,526,022.274	**3,063,540.5683386**
2010	24,462,431.486	21,755,033.629	**2,707,397.8563977**
2011	25,397,239.769	23,090,667.001	**2,306,572.7679895**
2012	25,990,303.541	23,814,984.243	**2,175,319.2986691**
2013	26,927,596.035	24,505,831.947	**2,421,764.0880067**
2014	28,594,666.667	25,764,833.333	**2,829,833.3333334**
2015	29,580,666.667	26,533,583.333	**3,047,083.3333334**
2016	30,448,583.333	27,128,916.667	**3,319,666.6666666**
2017	31,498,083.333	28,059,250.000	**3,438,833.3333333**
2018	32,199,583.333	28,674,000.000	**3,525,583.3333333**
2019	32,507,083.333	28,048,833.333	**4,458,250.0000000**
2020	30,774,416.667	26,733,500.000	**4,040,916.6666667**
2021	32,688,916.667	28,758,583.333	**3,930,333.3333334**
2022	34,243,571.667	30,576,031.816	**3,667,539.8508130**
2023	34,806,458.944	31,220,013.543	**3,586,445.4009162**
2024	35,348,223.509	31,807,215.986	**3,541,007.5229405**

سەرچاوە: داتابەیسی OECD

لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا رێژەی بێکاری لە تورکیا تاڕادەیەک جێگیر بووە و لەساڵی 2009وە ئاڕاستەکە روو لە دابەزین بووە، بەشێوەیەک ساڵی رابردوو 10.1%، ئەمساڵیش چاوەڕواندەکرێت 10.3% بێت. لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا بەرزترین رێژەی بێکاری لە 2019دا تۆمارکراوە، کە 13.7% بووە، نزمترین لە 2012دا بووە کە 8.3% بووە، وەکو لە گرافیکی 10دا هاتووە.

گرافیک 10 ڕێژەی بێکاری لە تورکیا لە 2024-2002

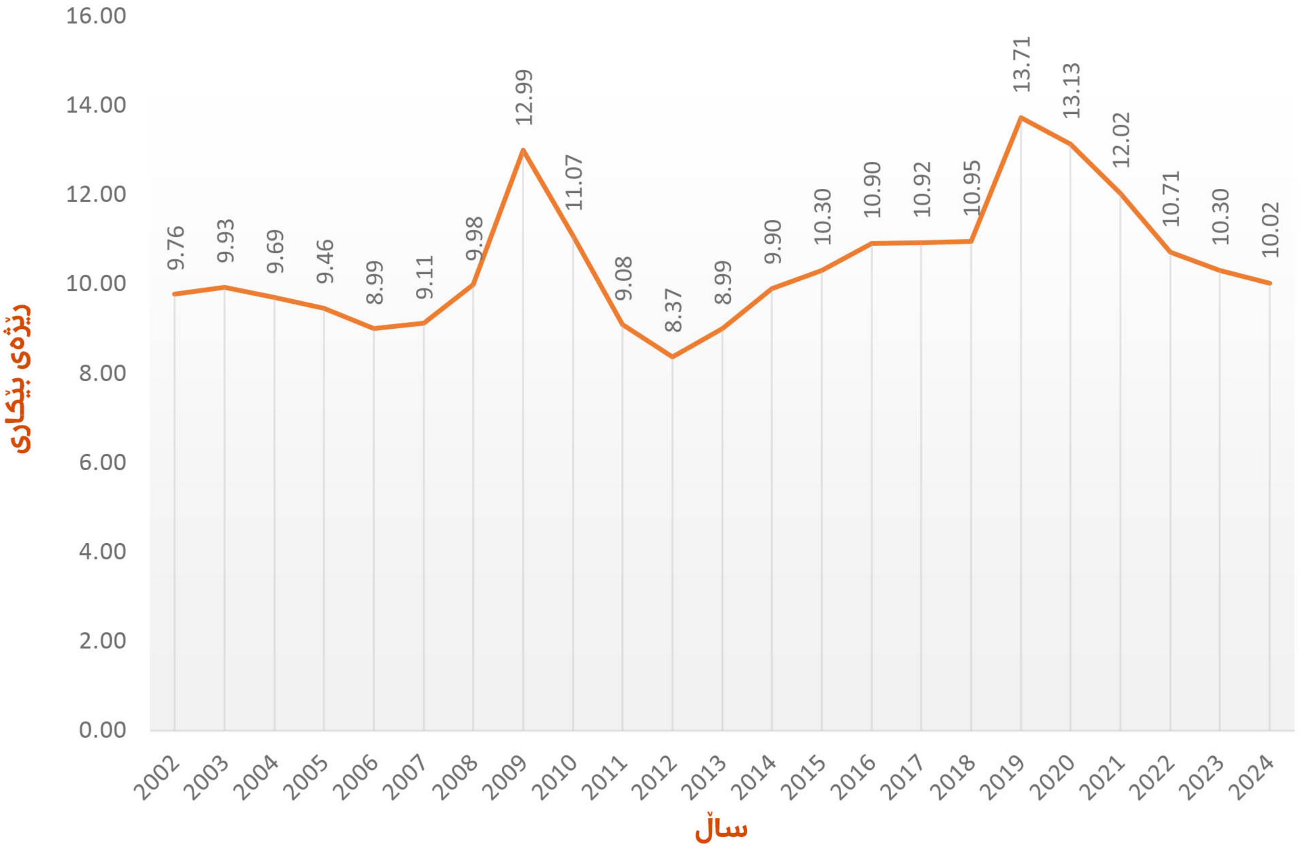

سەرچاوە: داتەبەیسی OECD

خاڵێکی دیکە پەیوەست بەڕێژەی بێکارییەوە لەنیو دانیشتوانی هێزی کاری تورکیا، بریتییە لە جیاوازی لە گرووپی تەمەن و جیاوازی گەورە لە ڕەگەزی مێ بەرامبەر بە نێر. بەشێوەیەک بەپێی داتاکانی OECD ڕێژەی بێکاری لەنێو ئافرەت لە 2005 بە بەراورد بە 2022 زۆر زیادیکردووە، بۆ نموونە لە 2005دا لەنێو ڕەگەزی نێر 17.2% بێکار بووە و لە بەرامبەردا لەنێو ڕەگەزی مێ 17.9%بووە، کەچی لە 2022دا لەنیو ڕەگەزی نێر دابەزیووە بۆ 16.4%، واتە 0.8% دابەزیووە، کەچی لەنیو ڕەگەزی مێ 7% زیادیکردووە.

هەروەها، ڕێژەی بێکاری لەنیو تەمەنی 15-24 ساڵ دوو هێندە زیاترە لەنیو ئەوانەی تەمەنیان 25-74ساڵ، کە تەمەنی 15-74ساڵ بەهێزی کار دادەنرێت. لە 2005 بۆ 2022 ئەوانەی تەمەنیان 15-24 ساڵ ڕێژەی بێکاری 2% زیادیکردووە، لەکاتێکدا لە تەمەنی 25-74 ساڵ لە هەمان ماوەدا تەنیا بەڕێژەی 1.3% زیادیکردووە وەکو لە خشتەی 4دا هاتووە.

خشتەی 4 ڕێژەی بێکاری بەگوێرەی تەمەن و ڕەگەز لەنیو هیزی کاری تورکیا لە 2005-2022

ساڵ	ڕێژەی بێکاری لەنیو هێزی کار بۆ تەمەنی 15-24 ساڵ/ ڕێژە	ڕێژەی بێکاری لەنیو هێزی کار بۆ تەمەنی 25- 74 ساڵ ڕێژە	ڕێژەی بێکاری لەنیو هێزی کاری گەنجان (ڕەگەزی نێر) ڕێژە	ڕێژەی بێکاری لەنیو هێزی کاری گەنجان (ڕەگەزی مێ) ڕێژە
2005	17.5	7.5	17.2	**17.9**
2006	16.5	7.3	16.0	**17.4**
2007	17.3	7.3	17.0	**17.5**
2008	18.5	8.1	18.2	**18.9**
2009	22.9	10.9	22.9	**22.4**
2010	19.9	9.3	19.3	**20.6**
2011	16.9	7.5	15.7	**19.0**
2012	15.8	7.0	14.6	**17.9**
2013	17.1	7.5	15.6	**19.6**
2014	17.8	8.3	16.6	**20.1**
2015	18.4	8.7	16.5	**22.0**
2016	19.4	9.2	17.2	**23.4**
2017	20.6	9.0	17.9	**25.5**
2018	20.0	9.2	17.5	**24.7**
2019	25.1	11.6	22.3	**30.1**
2020	24.9	11.1	22.5	**29.4**
2021	22.8	10.1	19.6	**28.7**
2022	19.5	8.8	16.4	**25.4**

سەرچاوە: داتابەیسی OECD

نیشاندەرە ئابوورییەکانی دوو دەیەی ڕابردوو؛ خەرجییەکانی لێکۆڵینەوە و پەرەپێدان R&D، هەبوونی ئینتەرنێت

بەپێی ڕاپۆرتی OECD لەبارەی ئابووری تورکیاوە لەڕووی تەکنەلۆژی و پەرەپێدانییەوە تورکیا لە دوای وڵاتانی دیکەی ئەندامانی ڕێکخراوەکەوەیە، بەشێوەیەک کە لەماوەی دەیەی ڕابردوودا پێشکەوتن و پەرەپێدانی تەکنەلۆژیا خاوبووەتەوە، کە ئەمەش بەپێی ڕاپۆرتی پەیوەست بە هەژاریی سیستەمی پەروەردە و گرنگی نەگونجانی کارامەیی (Skills) بۆ بازاڕی کار. هەروەها لەڕووی خەرجییەکانی لێکۆڵینەوە و پەرەپێدان R & D وە لەئاستێکی زۆر نزمدایە بە بەراورد بە وڵاتانی دیکە، لەکاتێکدا خەرجییەکان لە ماوەی دوو دەیەی ڕابردوودا شەش هێندە زیادیکردووە. لە 2002دا تەنیا 4.9 ملیار دۆلار بووە، بەڵام لە 2021دا گەیشتووەتە 29 ملیار دۆلار.

خشتەی 5 نیشاندەری خەرجییەکانی R & D لە تورکیا لە 2021-2002 و ڕێژەی بەشداریی لە GDP

ساڵ	خەرجی وەبەرهێنان لە لێکۆڵینەوە و پەرەپێدان R & D / ملیار	ڕێژەی خەرجی لێکۆڵینەوە و پەرەپێدان R & D بەپێی گەشەی بەرهەمی نیوخۆیی GDP
2002	4.95	0.51
2003	4.78	0.47
2004	5.61	0.50
2005	6.93	0.56
2006	7.27	0.55
2007	9.48	0.69
2008	9.57	0.69
2009	10.65	0.80
2010	11.41	0.79
2011	12.69	0.79
2012	13.83	0.83
2013	14.75	0.81
2014	16.33	0.86
2015	17.73	0.88
2016	19.60	0.94
2017	21.40	0.95
2018	23.72	1.03
2019	24.85	1.07
2020	25.87	1.09
2021	29.91	1.13

لەڕووی بەکارهێنانی ئینتەرنێت و دەستگەیشتن بە ئینتەرنێت، لەماوەی رابردوودا رێژەی دەستگەیشتن بە ئینتەرنێت لە 7.66% گەیشتووەتە 94%، واتە لە 2022دا لە 100 کەس تەنیا 6 کەس توانای دەستگەیشتن بە ئینەرنێت و هەبوونی ئینتەرنێت نەبووە لە تورکیا. بەپێی گرافیکی 11 بەردەوام ئاڕاستەی بەکارهێنانی ئینتەرنێت زیادیکردووە گەورەترین باز لەماوەی 2005، 2009 و 2013 دا روویداوە.

گرافیک 11 دەستگەیشتن و هەبوونی ئینتەرنێت لە 2022-2005 لە تورکیا

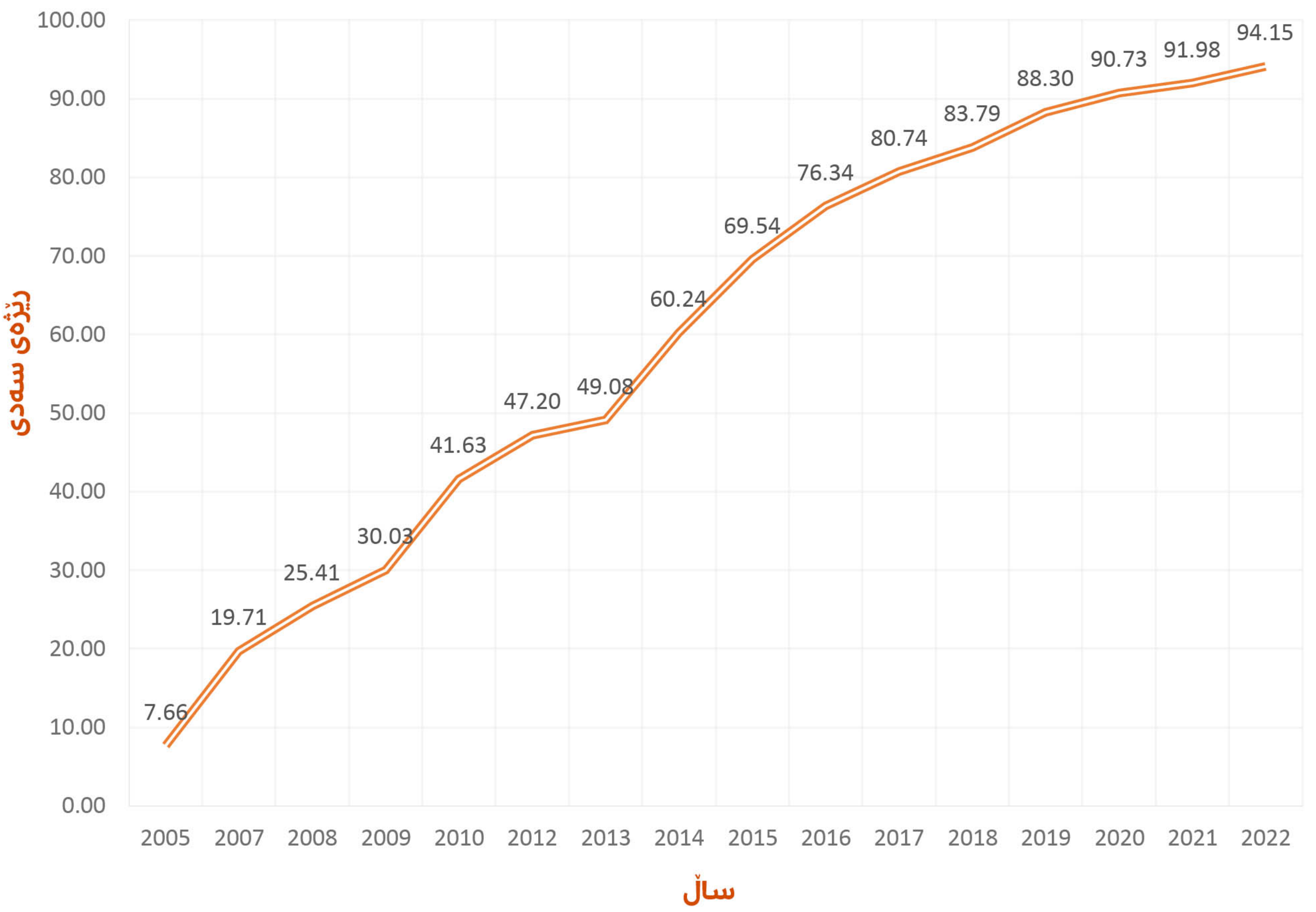

کۆتایی

ڕەوشی ئابووری تورکیا لەخاڵێکی وەرچەرخاندایە بەهۆی بەرزی رێژەی هەڵئاوسان و دابەزینی بەهای لیرەوە، هەرچەندە لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا گۆڕانکارییەکان بوون بە دوو بەشەوە، کە لەنیوەی یەکەمدا ئاڕاستەکان روو لە باشبوون بووە، بەڵام لەنیوەی دووەم و بەتایبەتیش لە 2019وە جیاوازییەکی کەم وێنە دەرکەوتووە، کە وایکردووە رێژەی هەڵئاوسان بگاتە سەروو 70% لەساڵی رابردوودا.

رۆژی 14ی ئایار 2023 هەر بەربژێرێک بیباتەوە ئەوا جێگیرکردنی بەهای لیرە یان سەقامگیری رەوشی ئابووری و کۆنترۆڵکردنی رێژەی هەڵئاوسان دوو لە گەورەترین ئاڵینگاری بەردەم ئابووری تورکیا دەبن بۆ رێگریکردن لە دارِمانی تەواوەتی و کەوتنە قەیرانەوە.

دوو بەربژێرە سەرەکییەکەی هەڵبژاردنی 14ی ئایار، سیاسەتی جیاوازیان لەرووی رێژەی سووی بانکی و گەڕانەوەی بۆ ئابووری ئۆرسۆدۆکوسی هەیە، بەشێوەیەک ئەگەر کەمال کلچدارئۆغلۆ بیباتەوە ئەوا ئاڕاستەکان بەرەو بەرزکردنەوەی رێژەی سووی بانکی بۆ کۆنترۆڵکردنی رێژەی هەڵئاوسان، لە بەرامبەردا سیاسەتی ئەردۆغان وەک ئاماژەی بۆ کردووە گەڕانەوەیە بۆ ئابووری ئۆرسۆدۆکسی و بەردەوامبوون لە بەرزنەکردنەوەی رێژەی سووی بانکی، بەپێی داتا فەرمییەکان سیاسەتی چاودێریی دارایی جیاواز لە بەردەم تورکیا بەهۆی جیاوازی سیاسەتی ئەو بەربژێرەی هەڵبژاردنەکە دەباتەوە. لەماوەی دوو دەیەی رابردوودا سیاسەتی چاودێری دارایی رێژەی سووی بانکی بۆ ماوەی کورت روو لە دابەزین بووە، بەشێوەیەک لە 2002 رێژەکە لە 48.8% بووە، بەڵام لە 2022دا گەیشتووەتە

%14.6.

له کۆتاییدا، ڕەوشی ئابووری کاریگەری لەسەر هاتنە سەر دەسەڵاتی ئاکپارتی لە سەرەتای 2000کاندا هەبوو، جگە لە گۆڕانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی دیکە، بەڵام دەبێت چاوەڕوانبین بزانین کە ڕەوشی ئابووری ئەمجارە وادەکات گۆڕانکاری بهێنێتە ئاراوە، ئەویش لە کاتێکدا کە تازە تورکیا لە کارەساتێکی سرووشتی هاتووەتە دەرەوە، یان نا.